

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, *Sekreter*

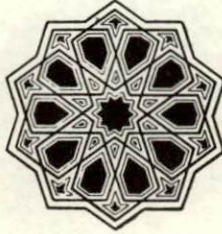
Yıl : 1966

Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1967

DERGİMİZİN BU SAYISI,
ÖLÜMÜNÜN 400. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN
AZİZ HÂTIRASINA SUNULMUŞTUR

Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Erdel beyi'ni kabulü, Bak. Feridün Ahmed, *Nüzhetu'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar*, v. 16 b, TSMK, Hazine 1339.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, <i>Celâl-zâde Salih'in Süleyman-nâmesi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, <i>L'amour Divine et La Danse Mystique</i>	13
Prof. M. Tayyib OKIÇ, <i>Hadiste Tercümân</i>	27
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Tasavvuf ve Kur'an</i>	53
Doç. Dr. İbrâhim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Türk Filozofu Fârâbî'nin Din Felsefesi</i>	67
Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK, <i>İslâmda Mûsiki Üzerine</i>	83
Doç. Dr. Hikmet TANYU, <i>Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları</i>	95
Dr. Talât KOÇYIĞİT, <i>Ahâd Haberlerin Değeri</i>	125
Osman KESKİOĞLU, <i>İslâmın Bugününe Bir Bakış</i>	143
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Mehmed Nazmi Paşa</i>	155
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâm Felsefesinin Doğuşuna Dair</i>	175
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı</i> ..	189
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>ظهور الدايات بالقطر التونسي</i>	203
Osman KESKİOĞLU, <i>Ahmet Cevdet Paşa</i>	221
Süleyman ATEŞ, <i>Zikir</i>	235
Dr. S. al-MUNACCİD, Çev.: Dr. M. HATİBOĞLU, <i>Arabça Yazmaların Neşir Kaideleri</i>	245
Prof. H. BODENSTEIN, Çev.: B. MAKSUDOĞLU, <i>Yarının Öğretmeni Neleri Bilmelidir?</i>	263

Nekroloji :

Fevziye Abdullah TANSEL, *Memleketimizin Acı Kaybı : Fuad Köprülü* 267

Kitap Tanıtma ve Tenkidleri :

Prof. M. Tayyib OKIÇ, *Dımaşktaki Fransız Enstitüsünün Son İslamî Neşriyatı* 283

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, *God and Man in the Koran* 293

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Warakat ‘ani’l-Hadaret’l-‘Arabıyya* 295

Dr. İsmail CERRAHOĞLU, *Histoire de l’Ecole Malikite* 301

Prof. Dr. Tayyib OKIÇ, *Hedâik Fecrinâ* 307

Doç. Dr. Cahit ŞİNAİR, *Yabancı ve Kur’an* 313

Doç. Dr. İbrahim Ağabı, *ÜRBÜKÇİ, Türk Felsefesi* 317

Doç. Dr. Bahadır BÖK, *İstanbul Mescidi’l-camii* 323

Doç. Dr. Hikmet TANYU, *Yahudiğin Kültürel Katkıları ve Akademi* 329

Doç. Dr. Talat KOCYİĞİT, *Abdül-Habib’in Hâfız* 337

Osman KESKİNGİL, *İslamın Bugüne Biri İbn-i* 343

Fevziye Abdullah TANSEL, *Mahmed Kazım Paşa* 353

Dr. Hasan ATAY, *İslâm Felsefesinin Bugüne Biri* 357

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *Türkçe Dilinin Ortaya Çıkışı* 369

Dr. Mehmet MAKSUDÖĞLU, *‘İbn-i İsmâ’il’in ‘Arabiyya* 373

Osman KESKİNGİL, *İbn-i ‘Arabî Paşa* 381

Osman KESKİNGİL, *‘Arabiyya* 387

Dr. S. al-MEZAYİCİ, *Doç. Dr. M. HATTİBOĞLU, ‘Arabiyya* 393

Osman KESKİNGİL, *‘Arabiyya* 397

Prof. H. RUDENSTEIN, *Doç. B. MAKSUDÖĞLU, ‘Arabiyya* 403

Kitap Tanıtma ve Tenkitleri

DİMAŞK'TAKİ FRANSIZ ENSTİTÜSÜNÜN SON İSLÂMÎ NEŞRİYATI

Son zamanlarda Dimaşk'taki Fransız Enstitüsü, "al-Ma'hadu'l-İlmiyyu'l-Faransiyy li'd-Dirâsâti'l-'Arabiyya" (Institut Français d'Études Arabes de Damas), henüz neşredilmemiş önemli Arapça İslâmî eserlerin neşriyle meşgul bulunmaktadır. Burada tanıtacak olduğumuz eser de bunlardan birisidir. Keza mühim İslâmî eserlerin Fransızcaya tercemeleri veya meşhur İslâm ilim adamlarının hayatı ve eserleri hakkındaki tetkikler bu faaliyet cümlesindedir. Burada misal olarak bunlardan da birer kitap tanıtılacaktır. Adı geçen Fransız Enstitüsü bu neşriyatıyla İslâm ilimlerine büyük hizmetlerde bulunmakta ve dolayısıyla de hepimizi kendisine karşı medyun-i şükran bırakmaktadır. Aynı Enstitünün evvelki neşriyatında da çok değerli eserler bulunmaktadır. Bunlar arasında bilhassa Prof. Henri Laoust'un eserleri zikre değer. Bu gibi neşriyatın ileride de devam etmesini çok temenni ederiz.

I

KİTÂBU'L-MU'TAMAD Fİ USÛLİ'L-FİQH¹ – Mu'tezile fırkasına mensup büyük âlim Abu'l-Hasayn Muhammed ibn 'Ali ibnî t-Ṭayyib al-Başrî'nin bu mühim eserinin tenkidli tab'ı Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Bey'in himmeti, Muhammed Bekir ve Hasan Hanefî'nin yardımlarıyla hazırlanmıştır. Mukaddime ve indekslerle birlikte bin yüz sahifeyi aşan bu kitap, son derece itinalı basılmıştır. Prof. Muhammed

¹ Abû'l-Hasain Muhammed B. 'Alî B. Aṭ-Ṭayyib Al-Başrî (savant mu'tazilite, mort à Bagdad en 436/1044), Kitâb Al-Mu'tamad Fî Uşûl Al-Fıqh, suivi du Ziyâdât Al-Mu'tamad et d'Al-Qiyâs As-Şar'î, édition critique par Muhammad Hamîdullah, avec la collaboration de Ahmad Bekir et Hasan Hanafi, Damas 1964/1384 (I), 1965/1385 (II), pp. 1-46+1-1068 + 1-6 facsimilés (Institut Français de Damas), المعهد العلمی الفرنسی للدراسات العربیة بدمشق، کتاب المعتمد فی اصول الفقه، تألیف ابی الحسین محمد بن علی بن الطیب البصری المعتزلی المتوفی ببغداد ۴۳۶/۱۰۴۴، اعنتی بتهدیه و تحقیقه محمد حمیدالله بتعاون محمد بکر و حسن حنی.

Hamidullah Beyin, eserin ikinci cildine, Fransızca olarak ilâve ettiği giriş (Introduction), gayet istifadelidir (s. 7-46).

Eser, İslâm ilimleri arasında mühim bir yer işgal eden Usûl-i Fıkha dâirdir. Müellif ise, Mu'tezilidir. "Bu iki nokta, üzerinde durulmağa değer bir husustur," diyen Prof. Muhammed Hamidullah Bey, mukaddimesinde her iki noktaya da temas etmektedir.

Evvelâ usûl-i fıkha değinen nâşir, meşhur Garp ilim adamı olan Ostrorog (le Comte Léon Ostrorog) un Londra Üniversitesinde, hayatının yüzüncü sene-i devriyesi münasebetiyle şerefine tertib edilen bir merasimde iradettiği ünlü "Hukukun Menşe'i" (Racine de la Loi-Roots of Law) adlı nutkundaki bir cümlesi ile söze başlıyor. Yani: "Usul-i fıkıh, dünyada ilk defa olarak müslümanlar tarafından işlenmiş Hukuk ilmi dallarından birisini temsil etmektedir ki bunun bir eşi veya mukabili ne Garbin Greco-Romenlerinde, ne de Şarkın Babil, Çin, Hindistan, İran, Mısır ve diğerlerinde bulunmaktadır"².

İslâm hukukçuları, hukuk mevzularını iki ayrı sahaya ayırmışlardır: Kanun ağacının kökü (usul) ve daima büyüyen kanun ağacının dalları (furû'). Bu kanun ağacının dalları, beşeriyetin eski veya yeni gruplarının sahib oldukları hukuk müesseselerine benzemektedirler. Fakat "usul" ile İslâm hukukçularının kasdettikleri şey, aşağıdaki problemlerin bir araya gelmiş manzumesidir: Hukuk felsefesi, Hukuk metodolojisi, Teşri' ilmi, Kanunların tefsiri ve dedüksiyonu (istinbatı, istihracı) ile neshi, abrogasyonu (s. 8).

Kitâbu'l-Mu'tamad'in müellifi mu'tezilîdir. Dolayısıyla mu'tezile mezhebine dair kısaca bilgi vermeyi, eseri ve müellifini daha iyi tanımamız bakımından lüzumlu görmekteyiz. Nitekim nâşir bu konuyu da meskût geçmemiştir. Mu'tezile mezhebinin menşei meselesi tam vuzuha kavuşmamış olmakla beraber doktorinlerinin mümessillerine II/VIII. asırdan itibaren tesadüf edilmektedir. Başlangıcı belki Emevilerin son senelerine rastlar. Fakat Hicrî III. asırda Mu'tezile, bazı Abbâsî halifelerini kendisine çekmeğe muvaffak olmuştur. Daha sonra bunlar kan dökülmesi pahasına da olsa, zor kullanmak suretiyle kendi doktrinlerini

2 "La Science des usûl al-fikh représente une des branches de la science juridique qui a été cultivé pour la première fois dans le monde par les Musulmans, et dont il n'y a de parallèle ou de contrepartie ni chez les Gréco-Romains d' Occident ni chez les Orientaux de Babylonie, de Chine, d'Inde, d'Iran, d'Egypte ou d'ailleurs" (p. 8).

halka empoze etmeğe çalışmışlardır. Bunun tepkisi o kadar şiddetli oldu ki, mu'tezile kitaplarının dahi ortadan kalkmasına yol açtı. Son zamanlara kadar mu'tezile mezhebi hakkındaki malûmat, ancak muhaliflerinin kitaplarından elde edilebiliyordu. Al-Ḥayyâ'tın "Kitâbu'l-İNTİŞÂR"ı, 1925 tarihinde Kahire'de neşredildi. Sonraları Abdülcebbar'ın bazı yazma eserleriyle bunlara yapılan şerhler keşfedildi. El-Muğnî adlı eserinin fragmanları hâlen neşredilmektedir.

Mu'tezilenin beş aslı (credosu) vardır: 1) Vahdaniyyet, 2) İlâhî adalet, 3) Va'd ve Va'îd, 4) Günahların neticesine dair iki uc arasındaki vasatî durum (Manzila bayn al-manzilatayn), 5) Her müslümanın vazifesi olan al-Amru bi'l-ma'rûf wa'n-nahyu 'ani'l-munkar.

Vahdaniyyet meselesi bazı ihtilâflara yol açmıştır. Allah ezeldir, fakat O'nun sıfatları nedir? Allah'ın kelâmı vardır. Kur'an-ı Kerîm O'nun kelâmıdır. Kur'an-ı Kerîm ezeli midir, yoksa hâdis midir, Cenab-ı Hak gibi Gayr-i mahlûk mudur, yoksa mahlûk mudur?

Keza hayır ve şer meselesi de bu ihtilâflarda mühim yer işgal etmektedir. İslâmiyyet ma'rûfla emri, münkerden nehyi emretmektedir. Bundan şer işleyen kimse mü'min midir, kâfir midir diye bir mesele ortaya çıktı. Bu işe siyaset de karıştı. Siyasiler mevcut rejimi kötülemeğe başlayınca bu hususu kötüye kullandılar. Meselâ Haricîler, hicrî birinci asrın ilk yarısında, günah işliyenin kâfir ve katlinin vacib olduğuna zahib olmuşlardır (tevbe eden hariç). Fakat bu günahkâr şayed halife olursa durum ne olacaktır? İşte burada işe siyaset karışıyor. Müslümanların ekseriyyeti, günâhkarın müslüman kaldığını, ve tevbe etmeden vefat ettiği takdirde işinin Allah'a aid olduğunu; mutezile ise günahkârların ne hakiki mü'min, ne de hakiki kâfir olduklarını, orta bir durum (menzile beyne'l-menzileteyn) da bulduklarını ileri sürerek orijinallik yaratmak istediler. Bütün bunlar akideye ait hususlardır. Hukuk ile alâkalı yoktur. Fakat bu nevi münakaşalar, islâm Hukukunu, bilhassâ metodoloji yönünden sahneye çıkarmıştır.

Maamafih mu'tezile tedricen kendi hukuk sistemini işlemiş ve usulî fıkha dair birçok kitaplar meydana getirmiştir. Fakat galiba furua önem verilmemiştir. Zira onların kendilerine mahsus kanun mecmuaları yoktur. Dolayısıyla şimdiki bilgimize binaen, mu'tezile furu'da bir hukuk sistemi (mezhep) kurmuş değildir. Her mu'tezilî, hoşuna giden mezhebi takibetmiştir. Bazıları Hanefî, bazıları da Şafîî mezhebine tabi olmuşlardır.

Bir aksülamel olarak mutezileye karşı şiddet kullanıldığı zaman bunların, merkezî Asyaya ve Yemen'e kaçtıkları söyleniyor. Hakikaten son zamanlarda keşfedilen mu'tezilî yazma eserlerin hemen hemen hepsi Yemen'dedir. Mu'tezilenin sukutu Haçlı seferlerine tesadüf etmektedir. Tarihçiler, sunnîlerle şîîler arasındaki mücadelede mutezilenin şîa tarafını tuttuğunu söylerler. Fakat bunu teyid edecek delil bulunamamıştır. Mu'tezile oldukça erkenden iki gruba ayrılmıştır: Basrî ve Bağdadî grupları. Fakat bunun hudutları hayli belirsizdir. Meselâ müellifimiz Bağdad'da oturan bir Basrahlıdır.

Fıkıh üzerinde ilk yazan mu'tezilî belki Nazzâm'dır (255/839). Nazzâm, sunnî fakihlere hücum ederdi (s. 9-17).

Bu umûmî meselelere kısaca temas eden naşir Prof. Muhammed Hamidullah Bey, bundan sonra "Kitâbu'l-Mu'tamad Fî Uşûli'l-Fıqh" adlı eserin müellifi olan Abu'l-Ħusayn MuĦammad ibn 'Alî ibni'l-Ṭayyib al-Başrî'nin hayatı ve eserlerine dokunmaktadır.

Aslen Basra'lı olan bu zat, Bağdad'da yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Doğum tarihi meçhuldür. Vefat tarihi 5 Rabî' II 436'dır. Cenaze namazını Kadı Abû 'Abdillâh aş-Şaymarî kıldırmıştır. Aş-Şünîziyye mezarlığına defnedilmiştir. Birçok eserler meydana getiren al-Basrî "mütekellim"dir. Hocası meşhur 'Abdu'l-Cabbâr'dır. Kâtip Çelebî onu Şafîî olarak göstermiş ise de, diğer birçok biyograflar onu Hanefî adederler. Abû Ħanîfanın biyografilerinden en güzelini yazan ünlü hanefî âlimlerinden Bağdad Kadısı Abû 'Abdillâh aş-Şaymarînin, onun cenaze namazını kıldırması da kendisinin hanefî olduğunu teyid eder mahiyettedir. Fakat eserlerini tetkik edenler, onu bu mezheplere mensub olmaktan ziyade, müstakil bir müctehid olarak görmektedirler. İskolâstik mu'tezilî olduğunu bizzat kendisi her zaman söylemektedir. En meşhur mu'tezile şeyhlerini kendi hocalarından saymaktadır. Bununla beraber eski mu'tezile hukukçularının, bazı muayyen meselelerde, ikna edici olmadıklarını söylemekten de kendini alamamıştır.

Müellifin eserinde birçok faydalı ve enterasan malûmatla karşılaşmaktayız.

Mu'tezileyi müslümanların "rationaliste"i olarak telâkki edenler vardır, fakat bunu teyid edecek deliller pek azdır. "Halk-ı Kur'an" meselesi hariç tutulursa mu'tezilenin diğer İslâm iskolâstik mezheplerinden ayrı bir tarafı yoktur. Gerçi al-Basrî, aklı kanun kaynaklarından sayar, fakat bununla kıyas ve ictehadî kasetmektedir.

Yine mu'tezileye nisbet edilen mühim bir husus da onların hadise itimad etmedikleri kanaatidir. Halbuki tam bunun aksine mu'tezile yalnız mütevatir hadisleri değil, bazı haber-i vâhidi bile akla tercih etmektedir. Al-Basrî buna eserinin yüz sahifesini tahsis etmiş ve Nâzzâm gibi eski mu'tezililerin fikirlerinin de böyle olduğunu söylemiştir (tabii bazı ufak nüanslarla birlikte). Meselâ kadı bir değil, iki şahid ister. Aynı ehemmiyette olan meselelerde Hz. Peygambere dayanan bir hadisin de iki râvîsi olmalıdır.

Al-Basrî, Hz. Ebubekir'in hilâfetini meşru sayar. Zira bu hususta icma vardır.

Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, Kitabu'l-Mu'tamad'in metnini tesbit ederken aşağıdaki el yazmaları esas tutmuştur:

1 - İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Sultan Ahmed III Kütüphanesi (No: 1318). Bu yazma, eserin birinci cildini ihtiva etmektedir. Müstensihi Abû Bakr ibn 'Abdî'l-Kâfî, istinsah tarihi 27 Şa'ban, 751 dir.

2 - İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli Kısmı (No: 788). Bu yazma, eserin ikinci cildini ihtiva etmektedir.

3 - San'a (Yemen) daki Ulu Cami Kütüphanesinde bulunan yazma da yine eserin ikinci cildini ihtiva eder.

4 - Yine San'adaki Prens Seyfu'l-İslâm 'Abdullah'ın hususî kütüphanesinde mevcut yazma, hadd-i zatında eserin metnini değil (Süleyman ibn Nasır ibn Sa'îd tarafından yapılmış) bir muhtasarın şerhinden ibarettir. İki cildten müteşekkildir.

5 - Yemenli 'Abdurrâhmân ibnu'l-Ahdal'in hususî kütüphanesinde bulunan ve sahibi tarafından Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Bey'e hediye edilen yazma nüsha. Bu nüsha, müellifin talebelerinden biri tarafından eserin yeniden işlenmiş şeklidir.

6 - Milâno'daki Ambrosiana Kütüphanesinde bulunan (No: 183), başı ve sonu eksik nüsha.

Müellifin eserlerinden biri 'Abdu'l-Cabbâr ibn Muhammed'in "AL-'UMAD" adlı kitabına yazdığı şerhtir (Vatikan Kütüphanesindeki 1100 no.lu fragmanın, "al-'Umad"dan alınma icma ve kıyasa âit bablar olması muhtemeldir). Al-Mu'tamad'in sonunda müellifin daha iki eseri neşredilmiştir: a) Kitâbu Ziyâdâti'l-Mu'tamad" (ss. 991-1028) ve "Kitâbu'l-kıyâsi's-Şar'iy" (ss. 1029-1050).

Kitabu'l-Mu'tamad, aşağıdaki mevzuları işlemektedir:

I - Mukaddime, al-Awāmir, an-Nawāhī, al-'Umūm wa'l-Huṣūṣ, al-Mucmal wa'l-Mubayyan, al-Af'āl, an-Nāsih wa'l-Mansūh.

II - Al-Aḥbār, al-Kıyās wa'l-İctihād, al-Ḥazır wa'l-İbāha, al-Muftī wa'l-Mustaftī. İlâve: Ziyādātu'l-Mu'tamad, al-Kıyās'uş-Şar'ıyy.

Kitabu'l-Mu'tamad'in neşri, ilim bakımından büyük bir kazançtır. Mu'tezile hakkında yetersiz ve yanlış malûmatı bu eser ikmal veya tashih ettiği için ayrıca büyük kıymeti haizdir. Bu çok zahmetli, yorucu ve nazik işi muvaffakiyetle sona erdiren Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Bey ile yardımcıları Muhammed Bekir ve Hasan Hanefi Beylerin, bu ilmî hizmetleri yüzünden daima takdirle yadedilecekleri şüphesizdir.

II

İbn Kütayba'nın "*Kitābu Ta'wīli Muḥtalifi'l-Ḥadīṭ*" isimli, hadise dâir meşhur eserinin, fransızca tercemesi Gérard Lecomte tarafından yapılmıştır³. Esasen bu zât, İbn Kütayba üzerinde ciddiyetle durmuş, biraz sonra tanıtmasını yapacağımız İbn Kütayba hakkındaki mufassal monografiden⁴ başka onun hakkında birkaç mühim makale yazmıştır⁵.

İbn Kütayba'nın "*Kitābu Ta'wīli Muḥtalifi'l-Ḥadīṭ*"inin tercemesine, mütercimim bir mukaddimesi (ss. VII-XLIV) ile bir bibliyografya (s. XLV-XLVIII) takaddüm etmektedir. Bunları, metnin tercemesi (s. 1-382), münderecât (s. 383-390), eserde geçen Kur'an-ı Kerîm âyet-

3 Gérard Lecomte, Le Traité des Divergences du Ḥadīṭ d'Ibn Qutayba (mort en 276/889), traduction annotée du Kitāb Ta'wīl Muḥtalif Al-Ḥadīṭ, Damas 1962 (Institut Français de Damas), in 8. pp. I-XLVIII+1-461.

4 Ibn Qutayba, l'homme, son oeuvre, ses idées, Damas 1965.

5 a) Les citations de l'Ancien et du Nouveau Testament dans l'oeuvre d'Ibn Qutayba (Arabica 1958).

b) L'introduction du K. adab al-Kātib d'Ibn Qutayba (Mélanges Louis Massignon, t. II, 1957).

c) Muḥammad b. al-Ġahm al-Barmakī, gouverneur philosophe, jugé par Ibn Qutayba (Arabica, 1958).

d) La Waṣıyya (testament spirituel) attribuée à ibn Qutayba (Revue des Etudes Islamiques, 1960).

e) Les disciples directs d'Ibn Qutayba (Arabica, 1963/III).

f) La descendance d'Ibn Qutayba en Egypte (Etudes d'Orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal, 1962).

lerinin (s. 391-394), hadislerin (s. 395-411), ve alemlerin umûmî endeksleri (s. 413-460) takib etmektedir.

Mütercim mukaddimesinde, "*Kitābu Ta'wīli Muhtalifi'l-Ḥadī*"in, İbn Kuteybe'nin eserleri arasında ayrı ve hususî bir yer işgal ettiğini hatırlatmaktadır. Aynı zamanda bu kitabın, İbn Kuteybe'nin en son eseri veya en son eserlerinden biri olduğuna bilhassa işaret etmektedir. Dolayısıyla eserin telifi 256/869 ile 276/889 yılları arasına tesadüf eder (yani müellifin Bağdada dönüşü ile vefâtı arasındaki zaman içinde, diğer bir tâbirle, halife el-Mutevekkil ve vezirlerinin Mu'tezile aleyhindeki reaksiyonlarından sonra). Eser, Ehlu'l-Kelâm, Müttekellimünun, daha doğrusu Mu'tezilenin hadîs hususundaki bazı sapık fikirlerini reddetmek için kaleme alınmıştır. Bu bakımdan, eser bir nevi polemik kitabdır. Her bâbın başındaki "قالوا" (muarızlarımız derler ki) fıkrasından sonra, "نحن نقول" veya "قال ابو محمد" (biz veya Ebû Muhammed, yani müellif, bunu şöylece cevaplandırıyoruz) başlıklı cevabi fıkra gelmektedir. Müellif eserinde, mu'tezileyi, feylesofları ve bazı ahvalde şahsi te'villere mütemayil görünen Hanefî fakihlerini hedef edinmektedir. Mukaddimesinde, hadîsleri muhtelif gayeler için kullanan Hâriciyye, Mürcie, Kaderiyye, Râfiziler ve diğer bazı fırkaların hadise tevcih ettikleri itirazlara işaret etmektedir. Bilhassa burada Râfiziler başta gelmektedir. Mu'tezile tabirinin eserde ancak iki defa geçmesi câlib-i dikkattir. Bu meyanda Cehmiyenin zikredilmeyişinin sebebi anlaşılıyorsa da, eserin muhtasarı telâkkî edilen, müellifin "*Kitābu'l-Ihtilâf fi'l-Lafz*" adlı kitabında, bunlara yer verilmiştir (ar-Raddu 'ala'l-Cahmiyya wa'l-Muşabbihâ). İbn Kuteyba, eserin birinci bâbında, Mu'tezileye, felsefeye ve Hanefiliğe temas etmektedir. Mu'tezile kelâmını, İbrâhim an-Nazzâm, Abu'l-Huzayl al-'Allâf, 'Ubaydullâh ibnu'l-Ḥasan, Tûmâme ibnu'l-Aşras ve Bakr al-'Ammî; felsefeyi, Muḥammad ibnu'l-Cahm al-Barmakî ve Hanefiliği büyük imâm Abû Ḥanîfa temsil etmektedirler. Ayrıca, Mu'tezile şeklindeki Râfîzî ilâhiyatını temsil eden Hişâm ibnu'l-Ḥakam ve bilhassa nereye konulabileceği bilinmeyen al-Câhîz, hususi birer yer işgal etmektedirler (İbn Kuteyba onu sadece son müttekellim diye adlandırmaktadır). İbn Kuteyba, Câhîz'in eserlerini fevkalâde iyi bildiğinden, onları birkaç cümle ile ustaca tahlil eder. Hülâsa, İbn Kuteyba, bütün muhaliflerin nazariyelerini ve doktrinlerini izâh ettikten sonra, ikinci bâbda hadis ehlinin, üçüncü bâbda ise, bizzat hadisin müdafaasını yapmaktadır.

Mütercim, mufassal mukaddimesinde, gerek “*Kitābu Ta’wili Muhtalifi’l-Ĥadī’*”in, gerek Ibn Ķutayba’nın tam bir tahlilini yapmıştır. Bol dip notları, tercemeyi daha cāzip ve daha vāzih bir şekle koymaktadır.

Böyle bir terceme ile mikaddimesini hazırlamanın ne kadar büyük bir emek, sabır ve sebatı icab ettirdiği âşikardır. Uslûbu da akıcı ve selistir. Hiç şüphe yok ki, büyük emek mahsülü olan bu kitapla, Gérard Lecomte, ilme büyük hizmetlerde bulunmuştur.

III

IBNU ĶUTAYBA

Fransız müsteşriki Gérard Lecomte’un büyük emek ve uzun araştırma neticesinde meydana getirdiği ve İbnu Ķutayba’nın şahsiyeti ile eseri ve fikirlerinden bahseden kitabı hiç şübhe yok ilim dünyası için bir hadise teşkil edecek kıymettedir. Daha önceleri İbnu Ķutayba hakkında yazılmış bulunan bütün yazılar âlimin yalnız bir yönünü (bilhassa edebî yönünü) göz önüne alarak kaleme alınmışlardır. Bunlar İbnu Ķutayba hakkında ya (Flügel’inki gibi) kifayetsiz, veya (Brockelmann’ın İslâm Ansiklopedisi’ndeki İbn Ķutayba maddesi ile, *Geschichte der Arabischen Literatur* adlı eserindeki İbn Ķutayba ile ilgili yerlerde verdiği) yanlış bilgilerdir. İbnu Ķutayba hakkında toplu malûmat ihtiva eden ilk eser, 1950 senesinde İshāk Mūsā al-Ĥusaynî tarafından İngilizce yazılmıştır (*The life and works of Ibn Qutayba*). Bu eser İbn Ķutayba’nın yalnız gramer, tarih ve edebiyat sahasındaki eserlerini değil, ayrıca, dini fikirlerini de göz önüne alarak yazılmış ilk tedkik mahsulüdür (bunların başında *Kitābu Ta’wili Muhtalifi’l-Ĥadī’* gelmektedir).

Abbasi hilafetinin ilk devresi (132–324/750–936), bilhassa üçüncü asr-ı Hierî (Milâdî 9. asır) tedkik mevzuu yapılarak siyasi ve edebi yönden Arablar hakkında bir hayli neşriyat yapılmıştır. Bunlar arasında bilhassa M.Ch. Pellat’ın, İbn Ķutaybanın muasırı meşhur al-Cāhiz’e tahsis ettiği mühim eseri tebarüz etmektedir (“*Le milieu basrien et la formation d’al-Ķāhiz*” adlı kitabı ile “*Essai d’inventaire de l’oeuvre Ķāhizienne, Le dernier chapitre de Avares de Ķāhiz*” isimli makaleleri).

Birbirlerinin zıddı olan mu'tezili Cāhiz ile sünni İbnu Qutayba öyle bir durumdadırlar ki birisi zikredilince ötekini hatırlamamak mümkün değildir. İşte Pellat'ın ciddi Cāhiz tedkiklerinden sonra İbnu Qutayba'nın da aynı ölçüler içinde ele alınması kendisini zaruri kılmıştır. Bu çetin vazifeyi son eseriyle Gérard Lecomte yerine getirmiştir⁶.

Müellif eserinin başına kırk sahifelik (VII-XL) faydalı bir medhal (Introduction) koymuştur. Bu medhali bibliyografya takib etmektedir (XLI-XLVI). Asıl tedkik kısmı ikiye ayrılmaktadır:

I - İbnu Qutayba'nın şahsiyeti ve eserlerine tahsis edilen kısım (s. 3-211). Bu kısım (L'homme et l'oeuvre) altı bab içinde mütalâa edilmiştir. Birinci babda biyografik ve bibliyografik malûmat verilmektedir; İkinci babda İbnu Qutayba'nın hayatından bahsedilmektedir. Üçüncüde büyük sayıdaki hocalarına tafsilâtiyle temas edilmektedir. Dördüncü babda eserlerinin bir kronolojisi yapılmaktadır. Beşinci babda evvelâ matbu, sonra gayr-ı matbû eserleri, bunu takiben kaybolmuş veya kendisine nisbeti şübheli bulunan eserleri, mevcudiyetlerinden şübhe edilenleri, haklarında hiç bir malûmata sahip bulunmadıklarımızı, kat'i olarak bilinen veya kendi eseri olmadıklarına ihtimal verilen (apocryphes) kitabları ele alınıp haklarında tafsilât verilmektedir. Altıncı babda İbnu Qutayba'nın eserlerinin alındıkları yerler (İran, Hind ve Yunan kaynakları, yahudi-hıristiyan yazıları, Cāhiz'in eserleri, dilci ve gramerciler, şübheli, yani kat'i olarak tesbit edilemeyen kaynakları) gösterilmiştir.

II - İkinci kısım İbnu Qutayba'nın fikirlerine tahsis edilmiştir (s. 215-494). On bâba ayrılmaktadır:

- 1 - Dinî fikirleri,
- 2 - İbnu Qutayba ve hadis kritiği,
- 3 - İbnu Qutayba ve tefsir,
- 4 - Mezheb, fırka ve siyaset karşısında İbnu Qutayba,
- 5 - İbnu Qutayba ve şu'ûbiyye,
- 6 - İbnu Qutayba ve yabancı diller,
- 7 - İbnu Qutayba ve filolojik ekoller,
- 8 - İbnu Qutayba ve şiir,

6 Gérard Lecomte, İbn Qutayba (mort en 276/889), L'Homme, Son Oeuvre, Ses Idées, Damas 1965. (Institut Français de Damas), in 8. pp. I-XLVI+1-527.

- 9 - İbnu Kütayba ve edebiyat,
10 - Yazar olarak İbnu Kütayba.

Nihayet esere veciz netice kısmı ilâve edilmekte (s. 495-499) ve endeks ve mündericat kısmıyla son bulmaktadır.

İbnu Kütayba'nın olduğu bilinen ve şimdiye kadar neşredilmiş bulunan eserlere burada işaret etmeyi faydalı görüyoruz, şöyle ki:

- 1 - Kitābu Adabî'l-Kātib
- 2 - Kitābu'l - Enwā'
- 3 - Kitābu'l - 'Arab
- 4 - Kitābu'l - Aşriba
- 5 - Kitābu'l - İhtilāfi fi'l-Lafzi va'r-raddi 'ala'l-Cahmiyya Wa'l-Muşabbihā
- 6 - Kitābu - Ma'āni's-Şi'r
- 7 - Kitābu'l - Ma'ārif
- 8 - Kitābu'l - Masā'ili wa'l-Acwiba
- 9 - Kitābu'l - Maysir va'l-Kidāh
- 10 - Kitābu's - Şi'ri wa's-Şu'arā'
- 11 - Kitābu Tafsiri Garibi'l-Kur'an
- 12 - Kitābu Ta'wili Muhtafili'l-Ĥadîṭ
- 13 - Kitābu Ta'wili Müşkili'l-Kur'an
- 14 - Kitābu 'Uyūni'l- Aḥbār.

Burada İbnu Kütayba'nin neşredilmemiş iki eserine de işaret edelim:

- 1 - Kitābu Garibi'l-Ĥadîṭ,
- 2 - Kitābu İslāhi'l-Galaṭ fi Garibi'l-Ĥadîṭ li Abi 'Ubayd al-Kāsim ibn Sallām.

Müellif eserinde, İbnu Kütayba hakkında Şark ve Garb müellifleri arasında mevcut bariz ihtilâfa işaret etmekte ve bu meselede kendisinin orta ve mutedil bir yol takib ettiğini imâ etmektedir.

Gérard Lecomte'un bu büyük islâm alimi hakkındaki mezkûr eseri, şimdiye kadar onun hakkında yazılmış eserlerin şübhesiz ki en derli toplusu ve en güzeldir ve muhakkak ki bu sahada mühim bir boşluğu doldurmaktadır.

Prof. M. TAYYİB OKIÇ